

Lech K. Paprzycki

Sprawozdanie z przebiegu II Międzynarodowej Konferencji Polskiego Towarzystwa Wiktymologii i Towarzystwa Naukowego Prawa Karnego

Palestra 37/1-2(421-422), 76-82

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SYMPOZJA, KONFERENCJE

LECH K. PAPRZYCKI

■ Sprawozdanie z przebiegu II Międzynarodowej Konferencji Polskiego Towarzystwa Wiktyimologii i Towarzystwa Naukowego Prawa Karnego

na temat „Jak zapewnić należyłą realizację praw ofiar nie pogarszając sytuacji sprawców przestępstw”, przeprowadzonej w dniach od 14 do 16 stycznia 1993 r. w Mądralinie koło Warszawy

W piśmie zapraszającym do uczestniczenia w konferencji organizatorzy trafnie zwrócili uwagę, że tego rodzaju problematyka jest szczególnie istotna w okresie przygotowywania projektu nowego kodeksu postępowania karnego. Chodzi bowiem o to, by unormowania procedury karnej tak ukształtować, aby mając na względzie akceptowane w Polsce standardy międzynarodowe, zagwarantować pełnię uprawnień procesowych oskarżonemu (podejrzanemu) i jednocześnie pamiętać o ofierze przestępstwa, która może być zainteresowana nie tylko ukaraniem sprawcy, ale także w tym, by w możliwie maksymalnym zakresie naprawiona została wyrządzona przestępstwem krzywda.

Sprawny przebieg konferencji zawdzięczać trzeba prof. Ewie Bieńkowskiej i Jej Współpracownikom z Polskiej Akademii Nauk – dr Beacie Czarneckiej-Działuk i mgr Annie Wojteckiej.

Obrady prowadzili wspólnie prof. E. Bieńkowska i M. Wright, przedstawiciel brytyjskiej organizacji Victim Support z Londynu. W toku sesji porannych i popołudniowych uczestnicy przedstawiali, w języku angielskim, przygotowane opracowania, następnie zaś toczyła się dyskusja w tymże języku. W ostatnim dniu dwa zespoły przygotowały konkluzje i rekomendacje, które zostały przyjęte w toku sesji końcowej.

W toku obrad poruszona została bardzo szeroka problematyka wiążąca się z tematem konferencji, dlatego ograniczę się tylko do przedstawienia wystąpień, które najbardziej mnie zainteresowały.

Dr Jerzy Szumski w pierwszej części swego referatu scharakteryzował środki służące zabezpieczeniu interesów ofiary przestęp-

stwa, przewidziane w obowiązującym kodeksie karnym. Wskazał na obowiązek naprawienia szkody i obowiązek przeproszenia pokrzywdzonego, mogące towarzyszyć warunkowemu umorzeniu postępowania karnego, karze ograniczenia wolności, warunkowemu zawieszeniu wykonania kary pozbawienia wolności i warunkowemu przedterminowemu zwolnieniu. Wspomniał również o nawiązce i karze dodatkowej podania wyroku do publicznej wiadomości w szczególności sposób. Przede wszystkim zajął się jednak obowiązkiem naprawienia szkody. W dalszej części referatu, na podstawie materiałów statystycznych i wyników nielicznych badań empirycznych, dokonana została ocena praktyki orzeczniczej sądów. Okazuje się, że środek ten był orzekany niezmiernie rzadko, w granicach kilku procent, a ponadto w ostatnich latach zarysowała się tendencja spadkowa.

Podjmując próbę wyjaśnienia przyczyn bardzo rzadkiego wykorzystywania możliwości nałożenia obowiązku odszkodowawczego referent wysunął dwie hipotezy. Zgodnie z pierwszą z nich, sędziowie bagatelizują kwestię ochrony interesów ofiary przestępstwa w procesie karnym z powodów czysto oportunistycznych. Zgodnie zaś z drugą hipotezą, jedną z głównych przyczyn braku zainteresowania rekompensowaniem szkód tego rodzaju jest surowość naszego prawa karnego i realizowanej na jego podstawie polityki karnej. Nie można bowiem wykluczyć, że sędziowie wychodzą z założenia, że orzekanie obowiązku naprawienia szkody powiększa dolegliwość wymierzonych kar.

Referat kończyło omówienie zmian dotyczących środków służących ochronie pokrzywdzonego, przewidzianych w projekcie kodeksu karnego, do których autor odniósł się dość krytycznie, uważając je za niewystarczające.

Martin Wright przedstawił opracowanie dotyczące zasad kompensowania szkód poniesionych przez ofiary przestępstw przez sprawców tych przestępstw w Anglii i Walii. Rys historyczny pozwolił zorientować się, jak instytucja ta rozwijała się na terenie Wielkiej Brytanii, poczynając od 1964 r., gdy wprowadzono kompensację na rzecz pokrzywdzonego, a od 1972 r. tego samego rodzaju świadczenie na cel społeczny (*community service*). Na tym tle powstały wątpliwości, czy są to kary, czy też szczególne środki resocjalizacyjne. Ukształtowała się wówczas praktyka orzekania odszkodowania obok dotychczasowych kar kryminalnych, na przykład grzywny. Zwracano jednak uwagę na to, by grzywna i odszkodowanie nie przekraczały możliwości ich uiszczenia przez skazanego. Pojawiły się jednak trudności, zwłaszcza w wypadku, gdy skazany zobowiązany do naprawienia szkody odbywał karę pozbawienia wolności. Obowiązujące od 1982 r. unormowanie pozwala ograniczyć rozstrzygnięcia w sprawie karnej do uznania winy i nałożenia obowiąz-

ku naprawienia szkody, a także pozwala zrezygnować z wymierzenia grzywny, gdy w ocenie sądu sprawca jest w stanie zapłacić jedynie odszkodowanie. Zwraca też uwagę to, że odszkodowanie ma pierwszeństwo przed kosztami postępowania. Jest to o tyle istotne, że skazany wpłaca kwotę odszkodowania do sądu, który przekazuje pieniądze poszkodowanemu. Od 1988 r. sąd musi uzasadnić, dlaczego nie orzekł o odszkodowaniu.

Liczba orzekanych odszkodowań od końca lat osiemdziesiątych wzrasta zarówno w sądach magistrackich (*magistrates' courts*), rozpoznających 98% wszystkich spraw karnych, jak i w sądach koronnych (*Crown Courts*). Wysokość odszkodowań jest różna w różnych regionach, na przykład stosunkowo niższa w Londynie. Powazną przeszkodą w orzekaniu o odszkodowaniu jest fakt, że liczna grupa sprawców rekrutuje się spośród bezrobotnych lub osób uzyskujących bardzo niskie dochody.

Nie ma, jak dotychczas, „urzędowej taksy” za poszczególne rodzaje uszkodzenia ciała. Jednakże w praktyce przyjmuje się, przy pewnej aprobachie ze strony instytucji zainteresowanych tą problematyką, np. następujące stawki: za złamanie szczęki £ 2 750, a za utratę oka £ 20 000. Okazuje się jednak, że sądy cywilne niejednokrotnie orzekają wyższe odszkodowania, nie uwzględniając na korzyść sprawcy jego sytuacji wynikającej ze skazania.

Wygzekwowanie odszkodowania, co należy do sądu, napotyka niejednokrotnie na trudności, choć środków przymuszających jest sporo. W interesie pokrzywdzonego postuluje się, by z funduszy sądu wypłacane było całe odszkodowanie.

Poszkodowani z reguły z zadowoleniem przyjmują odszkodowanie, choć zdarzają się wypadki rezygnowania z niego.

Zastanawiając się nad przyszłością tej instytucji w prawie angielskim Autor referatu zwrócił uwagę na to, że pokrzywdzony nie jest stroną w brytyjskim procesie karnym i wobec tego jego aktywne działanie na rzecz uzyskania odszkodowania jest w zasadzie wykluczone. Dlatego zwiększone są zadania policji i prokuratora.

Dr Adam Taracha w swym wystąpieniu skupił uwagę na problematyce udziału podejrzanego i pokrzywdzonego w czynnościach dowodowych przeprowadzanych w postępowaniu przygotowawczym. Przedstawione zostały istniejące w polskim procesie karnym ograniczenia w funkcjonowaniu zasady kontradiktoryjności we wstępnym stadium postępowania, wobec ograniczonego udziału stron w czynnościach dowodowych, co rzutuje w sposób negatywny na realizację zasady kontradiktoryjności w toku całego postępowania. Omawiając przepisy kodeksu postępowania karnego dopuszczające udział podejrzanego i pokrzywdzonego w czynnościach dowodowych postępowania przygotowawczego (art. 273-274, 277 k.p.k.) Autor zwrócił uwagę na liczne możliwości ograniczenia tego udziału przez

prowadzącego postępowanie, nie mówiąc już o faktycznych ograniczeniach w tym zakresie. Krytycznie została oceniona istniejąca asymetria praw podejrzanego i pokrzywdzonego do udziału w czynnościach dowodowych.

Z kolei dr Beata Czarnecka-Działuk w referacie na temat możliwych wzajemnych odniesień pomiędzy interesami nieletnich sprawców czynów karalnych i ich ofiar przedstawiła sytuację prawną nieletnich i pokrzywdzonych na podstawie przepisów ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich. W szczególności została zwrócona uwaga na uprawnienia przysługujące pokrzywdzonemu w postępowaniu wyjaśniającym i na środki, które można orzec na jego rzecz – zobowiązanie do naprawienia szkody i przeproszenie. Ustawa bardzo wąsko określa uprawnienia pokrzywdzonego, badania zaś wykazują, że osoby tego rodzaju w ogóle w tym typie procesu nie występują. Środki wychowawcze uwzględniające interesy pokrzywdzonych orzekane są bardzo rzadko.

Autorka wypowiedziała się za szerszym udziałem pokrzywdzonych w postępowaniu w sprawach nieletnich. Kontakt z pokrzywdzonym w sądzie, a także zobowiązanie do naprawienia szkody będzie bowiem oddziaływać wychowawczo na młodego sprawcę i pomoże wdrożyć go do odpowiedzialności za swe czyny w dorosłym życiu. Taki też jest kierunek rozwiązań ustawodawczych na świecie, gdzie postuluje się rozwój programów mediacyjnych, przydatnych także w warunkach polskich.

W drugim referacie Martin Wright, będący także członkiem zarządu Forum Inicjatyw na rzecz Odszkodowań i Mediacji (*Forum for Initiatives in Reparation and Mediation*), przedstawił funkcjonowanie instytucji mediacji między sprawcą przestępstwa a poszkodowanym w systemie prawa brytyjskiego. System ten, podobnie jak i brytyjscy prawnicy, odwołuje się do standardów wypracowanych przez ONZ, w szczególności w wyniku realizacji Uchwał VII Kongresu ONZ w sprawie zapobiegania przestępczości i postępowania z przestępcami, przyjętych w 1985 r.

Szczególne znaczenie miało opracowanie Karty Praw Ofiar Przestępstw (*The Victim's Charter*), która nie jest aktem normatywnym, rangi ustawy, a jedynie zbiorem standardów dotyczących realizacji praw pokrzywdzonego w postępowaniu karnym. Stanowi ona instrument nacisku w celu zainteresowania, w szczególności rządu, sytuacją ofiar przestępstw.

Jedną z organizacji działających w tej dziedzinie jest organizacja prezentowana przez Martina Wrighta. Dziś instytucja mediacji funkcjonuje w brytyjskim systemie prawnym zarówno na etapie przed postawieniem w stan oskarżenia, jak i później, ale przed wydaniem orzeczenia przez sąd.

Dwa modele mediacji przedstawione zostały na przykładzie *Northampton (Northamptonshire Adult Reparation Bureau)* i *Leeds (Leeds Mediation and Reparation Service)*.

System mediacji krytykowany jest w doktrynie ze względu na jego zorientowanie na osobę sprawcy, a nie pokrzywdzonego. Zdaniem Autora referatu, jest to zarzut w części uzasadniony. Jednakże w ostatnich latach zostały dokonane zasadnicze zmiany, a współpraca z organizacjami społecznymi działającymi na rzecz ofiar przestępstw układa się bardzo dobrze. Odpierając zarzuty formułowane pod adresem systemu mediacji M. Wright zwraca uwagę, że dotychczas funkcjonujący tryb postępowania sądowego nie jest „życzliwie” nastawiony do pokrzywdzonego („*is not entirely victim-friendly*”). Natomiast stresy, na jakie narażony jest pokrzywdzony w sądzie, są całkowicie wyeliminowane w postępowaniu mediacyjnym.

Zdaniem M. Wright’a, wzmacniając pozycję pokrzywdzonego w postępowaniu karnym, pamiętać trzeba o konieczności realizacji wszystkich celów postępowania karnego, w tym rozstrzygnięcia o odpowiedzialności karnej oskarżonego. Według referenta pracownicy wymiaru sprawiedliwości z pewną rezerwą odnoszą się do mediacji, ale wynika to z krótkiego okresu jej funkcjonowania i obawy, że negocjowanie warunków porozumienia między sprawcą a poszkodowanym i wysokości odszkodowania może negatywnie wpłynąć na realizację podstawowego celu procesu karnego. Są to jednak obawy przesadne, a wszystko zależy od przyjęcia i realizacji właściwego systemu mediacji i kompensacji. Zdecydowanie przeważają zalety takiego systemu, polegające między innymi, na zażegnaniu konfliktu powstałego między sprawcą a pokrzywdzonym. Powodzenie takiego systemu w dużym stopniu zależy od właściwego przygotowania mediatorów.

W konkluzji Autor referatu wyraża przekonanie, że mediacja i kompensacja to droga prowadząca do nowoczesnego wymiaru sprawiedliwości.

Szczegółową problematyką, choć niewątpliwie o zasadniczym znaczeniu, zajęła się w swym wystąpieniu dr Lenke Feher z Węgierskiej Akademii Nauk, przedstawiając referat dotyczący zjawiska prostytucji u schyłku XX w. Autorka przedstawiła zarys rozwoju historycznego tego zjawiska, ze szczególnym zwróceniem uwagi na region Europy Środkowej. Charakter prostytucji, zwłaszcza w ostatnich dziesięcioleciach, uległ zasadniczym zmianom w całej Europie, a po 1989 r. dotyczy to również państw byłego „bloku wschodniego”.

Zjawisko prostytucji, choć w cieniu zagrożenia AIDS, rozszerza się nadal. Prostytucja uzyskuje rangę „przemysłu”, będąc powiązaną z systemem zorganizowanej przestępczości, w tym z handlem narkotykami. Olbrzymim dochodom płynącym ze zorganizowanej prostytucji towarzyszy zjawisko „prania brudnych pieniędzy”, któ-

re następnie są lokowane w legalnej działalności gospodarczej. To wszystko nakazuje nową strategię zwalczania tego zjawiska. Dlatego właśnie przygotowane zostały dość istotne zmiany w obowiązującym węgierskim kodeksie karnym. Co prawda, proponuje się depenalizację uprawiania prostytucji, jednakże przewidzianych jest wiele uregulowań odnoszących się do przestępczości ściśle związanej z tym zjawiskiem.

Najistotniejsze jest jednak, zdaniem Autorki referatu, zwrócenie uwagi na międzynarodowy charakter zjawiska prostytucji i jego wieloaspektowe uwarunkowania w Europie. Zmiany w Europie Wschodniej okazują się bardzo istotne. Zniesienie ograniczeń migracyjnych, przy dużym zróżnicowaniu zamożności sąsiadujących ze sobą społeczeństw, powoduje duże ruchy ludności, w tym kobiet trudniących się prostytucją nie tylko z mniej czy bardziej swobodnego wyboru, ale także z przymusu. W tym ostatnim wypadku chodzi zwłaszcza o młode kobiety podstępnie zwabione z różnych rejonów świata do państw Europy Zachodniej pod pozorem zatrudnienia w zupełnie innym charakterze. W nowym miejscu pobytu kobiety te są, w większości wypadków, odizolowane od reszty społeczeństwa, zwłaszcza gdy nie znają języka, a pobyt ich jest w danym kraju nielegalny. Zwrócenie się o pomoc do miejscowych władz jest w zasadzie wykluczone, gdyż traktowane są one jako element kryminalny.

Dla opanowania tego zjawiska, zdaniem Autorki referatu, konieczna jest współpraca międzynarodowa, polegająca m.in. na udzielaniu wszechstronnej pomocy kobietom, które znajdują się w tego rodzaju trudnej sytuacji, i – co najważniejsze – docieranie z pełną informacją i ostrzeżeniem do wszystkich tych kobiet, które w celach zarobkowych chcą przenieść się do innego kraju.

Konferencja skupiła swą uwagę na czterech problemach: 1) systemy kompensacji szkód przez sprawców w obowiązującym prawie, 2) odniesienie między sprawcą a poszkodowanym w toku postępowania następującego po popełnieniu przestępstwa, 3) udział poszkodowanego i sprawcy w tradycyjnym procesie karnym, 4) aspekty szczególnego rodzaju wiktymizacji, jakim jest zjawisko prostytucji.

W zakresie systemu kompensacji za najważniejsze uznano:

- przyznanie odszkodowaniu priorytetu w podejmowaniu decyzji co do rodzaju orzekanych sankcji karnych,
- w każdym wypadku uznania winy sprawcy powinno nastąpić orzeczenie odszkodowania,
- w możliwie szerokim zakresie ograniczać należy sankcję do obowiązku naprawienia szkody,
- konieczne jest propagowanie, również wśród pracowników wymiaru sprawiedliwości, podejmowania rozstrzygnięć realizujących prawa osób pokrzywdzonych w postępowaniu karnym.

W zakresie mediacji między sprawcą a poszkodowanym należy:

- rozszerzyć stosowanie mediacji do wypadków tych wszystkich przestępstw, gdzie to może się przyczynić do zażegnania konfliktu między sprawcą a poszkodowanym,
- dla upowszechnienia tej instytucji trzeba podejmować eksperymenty, zaczynając od sprawców młodocianych,
- mediatorzy powinni być dobrze przygotowani i wspierani przez organizacje i instytucje pozarządowe,

W zakresie gwarancji dla ofiar przestępstw w postępowaniu karnym należy:

- postulować ukształtowanie procedury tak, by w możliwie szerokim zakresie realizować uprawnienia poszkodowanych, również w postępowaniu przygotowawczym, z uwzględnieniem jednak interesów procesowych oskarżonego,
- dbać o to, by w toku postępowania karnego pokrzywdzony przestępstwem nie doznawał kolejnych krzywd,
- rozszerzyć udział pokrzywdzonych w postępowaniu w stosunku do nieletnich, co pogłębi wychowawcze oddziaływanie na tę kategorię sprawców,

W zakresie poszkodowanych zjawiskiem prostytucji należy:

- uwzględnić fakt, że zjawisko prostytucji w ostatnich dziesięcioleciach charakteryzuje zorganizowanie i powiązanie z międzynarodowymi związkami przestępczymi, zajmującymi się jednocześnie handlem narkotykami,
- ograniczając to zjawisko, należy działaniami objąć przestępczość związaną z prostytucją, a profilaktycznie oddziaływać trzeba na środowiska zagrożone, docierając tam przede wszystkim z pełną informacją.

Konferencja była dobrze zorganizowana, odbywała się w dobrze przygotowanym do tego ośrodku Polskiej Akademii Nauk i tylko żałować należy, że udział praktyków był więcej niż skromny, co nie odpowiada skali zainteresowania wiktymologią tego właśnie środowiska. Celem tego sprawozdania jest także zachęcenie do uczestniczenia w kolejnej konferencji Polskiego Towarzystwa Wiktymologii, która ma się odbyć w 1995 r.